

ОРГАНІЗАЦІЯ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ В ГУБЕРНАТОРСТВІ ТРАНСНІСТРІЯ (1941–1944 рр.)

У статті розкривається сутність румунської політики рехристиянізації населення окупованих українських земель у межиріччі Південного Бугу та Дністра (губернаторство Трансністрія) у період 1941–1944 рр.

Формування національної церкви сьогодні неможливе без оволодіння історичним досвідом існування православ'я в роки Другої світової війни і, водночас, розуміння сутності й характерних особливостей духовно-релігійних процесів, що відбувалися в різних регіонах України, у тому числі й на Півдні.

Останнім часом у румунській (Ж.Єнаке, М.Пекураріу, Д.Ставаракє й Ґ.Василеску)¹, молдавській (О.Веренка, А.Морару, Р.Соловей)², російській (М.Шкаровський)³ та західній (А.Даллін, А.Жуковський)⁴ історіографії жваве зацікавлення викликає вивчення церковно-релігійного життя на південно-західних теренах України, і, зокрема, в адміністрованому румунами впродовж 1941–1944 рр. (у відповідності з німецько-румунським договором, підписаним у Бендерах 30 серпня 1941 р.) губернаторстві Трансністрія (рум. Transnistria, або Задністров'я), що охоплювало межиріччя Дністра й Південного Бугу (близько 40 000 км², 2,2 млн мешканців, 13 повітів) – від узбережжя Чорного моря на півдні до річок Лядової й Рову на півночі. Однак більшість зарубіжних істориків або обходять стороною «українське питання» в релігійній сфері, як, власне, й етноконфесійні стосунки в регіоні взагалі, або згладжують сутність окупаційної політики, що здійснювалася шляхом уніфікації церковного життя за румунським взірцем.

* Михайлуца Микола Іванович – доктор історичних наук, завідувач кафедри українознавства Одеського національного морського університету.

¹ Enache G. Activitatea preoților din mitropolia Olteniei in cadrul Misiunii Ortodoxe Române din Transnistria // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний вимір: Зб. наук. праць II Міжнарод. наук.-практ. конф., 10–11 квіт. 2009 р. – Одеса, 2009. – С.90–96; Păcurariu M. Istoria Bisericii Ortodoxe Române. – Galați, 1996; Idem. Istoria Bisericii Ortodoxe Române. – Vol.III. – București, 1997; Stavarache D., Vasilescu G. Misiunea bisericească Română in Transnistria (1941–1944) // Document, buletinul Arhivelor Militare Române. – 1998. – №2/3. – P.48–53.

² Verencă O. Administrația civilă română în Transnistria. – Chișinău, 1993; Moraru A. Istoria românilor. Basarabia și Transnistria. 1812–1993. – Chișinău, 1995; Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic și cultural: 19 aug. 1941 – 29 ian. 1944. – Iași, 2004.

³ Шкаровский М. Нацистская Германия и православная церковь. Немецкая политика по отношению к православной церкви и религиозное возрождение на оккупированной территории СССР. – Москва, 2002; Его же. Крест и свастика. Нацистская Германия и православная церковь. – Москва, 2007; Shkarovskij M. Die Kirchenpolitik des Dritten Reiches gegenüber den orthodoxen Kirchen in Osteuropa (1939–1945). – Münster, 2004.

⁴ Dallin A. Odessa, 1941–1944: A case study of soviet territory under foreign rule [Електронний ресурс]: http://www.odessitclub.org/en/archives/dallin/chapter_4.html#Church; Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансністрія, 1941–1944 // Український історик. – 1987. – Ч.1/4 (93/96). – С.83–96.

Оскільки в масиві вітчизняної наукової літератури (за винятком автора цієї статті⁵) відсутні комплексні праці, в яких досліджується релігійна політика окупаційної влади в Транснїстрії, спробуємо визначити сутнісні риси реалізації експансіоністської доктрини «рехристиянізації по-румунськи» щодо конфесій та місцевого населення.

Від 15 серпня 1941 р. проблемами у сфері релігійних інтересів Румунії на захоплених транснїстрійських землях опікувався своєрідний церковно-релігійний орган – Румунська православна місія в Транснїстрії (*Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria*) (далі – РПМТ)⁶. Очолив її монастирський старець архимандрит Юлій (Скрібан). Із вересня 1941 р. місія розташовувалась у Тирасполі й підпорядковувалася штабу румунської армії, хоча й перебувала в духовній юрисдикції Священного Синоду Румунської православної церкви. Структурно складалася з канцелярії, 13 повітових протоієрейств і 63 районних субпротоієреїв⁷. У жовтні 1942 р. керівництво РПМТ перебралось до Одеси. Однак, архимандрит Юлій, упроваджуючи румунізацію релігійного життя на окупованих землях із вересня 1941 р. до листопада 1942 р., зовсім не знався на справах слов'янських⁸. Орієнтуючись переважно на молдавське (румунське) населення, він не знайшов порозуміння із представниками місцевого кліру Російської православної церкви та інших конфесій (живісти, липківці та ін.).

У грудні 1942 р. новим духовним провідником Транснїстрії став колишній єпископ Хотина і митрополит Буковини Віссаріон (Пую). Навчання у Київській духовній академії (1908–1909 рр.), архіпастирське служіння в Україні, відкритий лист-протест на ім'я Й. Сталіна із приводу переслідувань духівництва у СРСР (1939 р.)⁹ вплинули на його погляди щодо ролі православної церкви в умовах воєнного протистояння. Звернення новопризначеного митрополита до мирян російською мовою свідчило про зміну політики християнізації у напрямку зближення зі слов'янським православним населенням. Саме тоді Віссаріон зауважив: «Мені рівно близькі й дорогі всі діти православної церкви, усіх їх я повинен вести до спасіння»¹⁰.

Митрополит Віссаріон розпочав реформи. Територіально велику і специфічну у конфесійному плані Транснїстрію поділили на три вікаріати: Одеський, Балтський і Тульчинський. Така реорганізація передбачала зміцнення релігійних інституцій у центрі й на периферії, утворення канцелярії, підбір кадрів тощо. Одеська примарія утворила окрему дирекцію, що займалася релігійними справами. У відремонтованому колишньому єпархіальному палаці на розі Жуковського, 38 й Олександрівського проспекту розташовувалася резиденція голови місії та канцелярія.

⁵ Див.: *Михайлуца М.І.* Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Транснїстрії (кінець 1930–1944 рр.). – Одеса, 2006. – 237 с.; *Його ж.* Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939–1945). – Одеса, 2008. – 392 с.

⁶ *Transnistria Creștină* (București). – 1942. – №1. – Р.22; *Solovei R.* Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – Р.114; *Petcu A.N.* Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria... – Р.289.

⁷ *Transnistria Creștină*. – 1942. – №1. – Р.30.

⁸ *Dallin A.* Odessa, 1941–1944: A case staid of soviet territory under foreign rule.

⁹ Молва. – 1942. – 2, 8, 12, 25 декабря.

¹⁰ Молва. – 1942. – 12 декабря.

За період правління – від 16 листопада 1942 р. і до самого подання у відставку (14 грудня 1943 р.) через «надзвичайно проросійські»¹¹ погляди у методах навернення населення Трансністрії митрополит Віссаріон ревно впроваджував християнство на підлеглих йому землях¹². Із грудня 1943 р. і до березня 1944 р. останнім шефом місії був колишній вікарій Антін (Ніка), який репрезентував крайні румунізаторські ідеї.

Політика правлячої верхівки Румунії накладала відбиток на організацію релігійного життя в губернаторстві. Констатуючи, що «населення між Дністром і Південним Бугом було спалюване більшовицьким безбожництвом і позбавлене християнської віри»¹³, кондукетор (аналог фюрера або дуче; рум. *conducător*) Й.Антонеску в перші дні воєнної кампанії проти СРСР наголошував на повторному відкритті церков, а декретом від 19 серпня 1941 р. священники зобов'язувалися «навертати до християнства народи Трансністрії». Не залишалася осторонь планів керівництва держави й румунська патріархія, тож ще до остаточного захоплення території патріарх Никодим зустрічався з Й.Антонеску з приводу узгодження питань рехристиянізації задністровських теренів. Із цієї причини предстоятель Румунської православної церкви визначив завдання перебрати на себе провідну роль, яку раніше відігравала тут російська церква. Підкоривши собі всі місцеві парафії, він намагався здійснювати одноосібне духовне правління. Інтереси ж українського населення нова влада повністю ігнорувала. В одному з урядових обіжників, адресованих місцевим префектам (15 лютого 1942 р.), містилися вказівки рішуче діяти проти «будь-якої національної української тенденції»¹⁴. Як Й.Антонеску наказував висилати з губернаторства «українських шовіністів» і кожного, хто якимось чином підтримує «український націоналізм»¹⁵, так і цивільний губернатор Трансністрії професор Ґ.Алексяну продовжував цю ж політику, спрямовану проти всього українського, у тому числі й українізації місцевих церков та парафій. У березні 1942 р. він видав таємне розпорядження префектам про ліквідацію будь-якої діяльності, навіть культурної, яка тяжіла до відродження незалежної України¹⁶. У результаті специфічної релігійної політики, що виходила з далекосяжних анексіоністських планів Румунії, в українського населення, як і в представників інших народів, що мешкали в губернаторстві, мав бути лише один «вибір» – румунське православ'я. Отже, діяльність РПМТ виявилася цілком спрямованою на уніфікацію релігійного життя у місцевих парафіях із принципами, що становили основу державно-церковних стосунків у самій Румунії.

Першочерговим завданням місії стало відновлення та налагодження діяльності культових споруд на території Трансністрії. Без цього румунські

¹¹ *Dallin A.* Odessa, 1941–1944: A case staid of soviet territory under foreign rule. – P.160–164 ???.

¹² *Petcu A.N.* 1942–1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Române in Transnistria // *Studii și materiale de istorie contemporană.* – 2002. – Vol.1. – P.290.

¹³ Комунальна установа «Ізмаїльський архів». – Ф.110. – Оп.1. – Спр.744. – Арк.1.

¹⁴ Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф.Р-2178 сч. – Оп.1 с. – Спр.2. – Арк.21.

¹⁵ Там само. – Спр.31. – Арк.6.

¹⁶ Див.: Там само. – Ф.Р-2358 сч. – Оп.1 с. – Спр.10.

ортодокси не бачили перспективи позитивних змін у духовному житті окупованих територій, а відтак і підтримки політики румунської влади з боку місцевого люду, що навірталася до релігії. Недаремно у звіті від 31 грудня 1941 р. архімандрит Юлій підкреслював: «Характерний сучасний феномен у Трансnistрії – триумфальне повернення народу до віри. Повсюдно відновлюють церкви і освячують сплюндровані вівтарі. Ікони і хоругви, приховані колись із турботою, стоять зараз на почесних місцях»¹⁷. РПМТ започаткувала інспектування стану парафіяльних церков і монастирів у повітах провінції; складання реєстру культових споруд; інвентаризацію церковних та монастирських будівель і власності релігійних громад; повернення відібраного більшовицькою владою майна, яке належало єпархіям та церквам; відкриття й освячення діючих і відремонтованих церков тощо.

У зборі інформації про релігійний стан із підлеглих місцевостей основну роль відігравали повітові префектури. Вони мали більше можливостей, регламентованих розпорядженнями губернатора, аніж духівництво. Так, 22 липня 1942 р. префект Голтського повіту вимагав від претур, примарій і протоієрейства скласти й надіслати до префектури належним чином задокументовану, підтверджену і докладну інформацію¹⁸. Зі зміною керівництва місії з листопада 1942 р. активізувалася робота у напрямку обліку та інвентаризації церков. Митрополит Віссаріон із цього приводу особисто направляв інструктивні листи до повітових протоієрейств¹⁹. Загалом зібрана з місць інформація показала невтішну картину. У межах Трансnistрії 363 церковні споруди виявилися закритими, 269 частково, а 258 – повністю знищені²⁰.

Православні, що відчували потребу у духовному очищенні від атеїстичної пропаганди, комуністичного ідеологічного пресу стали ініціаторами відбудови та реконструкції соборів, сільських парафіяльних церков, молитовних будинків. З ініціативи активістів релігійних громад скликалися збори, обиралися церковні комітети (хоч румунська влада й тримала їх під контролем), створювалися громадські фонди для відбудови храмів²¹. Місіонерська політика румунів збігалася із бажанням населення краю до відродження християнської віри. Члени громад, наскільки їм дозволяло матеріальне становище, здійснювали підтримку церкви. У звіті отця Іоанна (Козловського), священника Свято-Покровського храму с. Боково, відзначалося: «Не тільки проповіді допомагають, а й певне значення мають читання житій святих. Народ із великою ширістю жертвує частку на відбудову та благоустрій храму»²².

У містах ремонтні роботи не припинялися навіть узимку. Якщо у листопаді 1941 р. в Одесі проходили богослужіння лише в кафедральному соборі Св. Іллі і 4 церквах, то за зиму 1942 р. вже було відремонтовано і діяло 15 храмів, а наприкінці року – 22 церкви і 3 монастиря²³. Щоби увічнити

¹⁷ Transnistria Creștină. – 1942. – №1. – Р.22–23.

¹⁸ ДАМО. – Ф.Р-2704. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.3.

¹⁹ Там само. – Спр.7. – Арк.59–59 зв.

²⁰ Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – Р.114.

²¹ ДАМО. – Ф.Р-1588. – Оп.1. – Спр.152. – Арк.3; Спр.147. – Арк.25–27, 31.

²² Там само. – Ф.Р-2704. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.67.

²³ Transnistria Creștină. – 1942. – №1. – Р.34.

плоди своєї християнізаторської діяльності, керівництво РПМТ видало розпорядження №6808 від 9 жовтня 1942 р. про створення єдиного фотоальбому відбудованих церков, релігійних будівель, осередків культури, святкових заходів тощо²⁴.

Румунська православна місія в Трансністрії займалася організаційно-технічними, архітектурно-будівельними питаннями, навіть ставила за мету відновити знищений у 1936 р. більшовиками Спасо-Преображенський кафедральний собор в Одесі²⁵. Для організації на культових спорудах реставраційних та будівельних робіт спрямовувалися значні кошти, що підтверджують фінансові звіти²⁶. Влада Трансністрії навіть відкрила спеціальний рахунок, на якому акумулювалося 336 075 RKKS²⁷. Для реставрації Успенського кафедрального собору було виділено 55 000 RKKS²⁸. Натомість на периферії весь тягар відбудови храмів лягав на плечі парафіян. Так, у березні 1943 р. на побудову нової церкви у Журавці Олександрфельдського району збирали кошти як жителі села, так і прилеглих Марківки та Дмитрівки²⁹. Лише православні присілка Дмитрівка на цю справу дали 7530 марок³⁰.

Наприкінці 1943 р., на другий рік румунського адміністрування в Трансністрії, 474 храми було відновлено й освячено, 118 церков ремонтувалися, 41 – будувалася, а 258 ще перебували у зруйнованому стані. Діяло також 119 молитовних будинків, а 16 – будувалися³¹.

Відбудовувалися і починали функціонувати монастирські осередки. У перший рік діяльності місії було відкрито 9 монастирів: Св. Пантелеймона і Св. Марії Магдалини (в Одесі), Св. Антонія (с. Осипівка поблизу Дубоссар), Св. Трійці (Балта), а також у Шаргороді (Могилівський повіт), Св. Михаїла-архангела та Успіння Пресвятої Богородиці (на Великому Фонтані в околицях Одеси), Св. Флорина в Бершаді (Балтський повіт), а також скит у селі Липецьке (під Рибницею). Чотири останні виконували лише функції парафіяльних церков. Проте у монастирях Трансністрії мешкало лише 62 особи, із них 29 ченців і 33 черниці³². У чотирьох із дев'яти чернечих осередків було по 2–3 особи.

Своєрідною сторінкою релігійного життя регіону був ритуал освячення храмів і молитовних будинків. Румунські ієреї намагалися «очистити від нечистого духу» ті церковні будівлі, що були сплюндровані безбожниками.

²⁴ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф.Р-2270 сч. – Оп.1 с. – Спр.2. – Арк.35.

²⁵ Одесса. – 1942. – 16 мая.

²⁶ ДАОО. – Ф.Р-2270 сч. – Оп.1 с. – Спр.12. – Арк.3, 6, 74.

²⁷ RKKS (нім. Reichskreditkassenscheine – кредитний казначейський білет Райху) – спеціальні гроші, запроваджені на окупованих Німеччиною територіях, теоретично прирівнювалися до райхсмарок – офіційної валюти Третього Райху. На території Трансністрії в обігу одночасно були RKKS, німецькі райхсмарки, румунські леї і радянські рублі (причому, роздрібною монетою слугували винятково радянські копійки). За офіційним співвідношенням, 1 RKKS дорівнював 10 рублям або 60 леям.

²⁸ ДАОО. – Ф.Р-2270 сч. – Оп.1 с. – Спр.12. – Арк.3, 74.

²⁹ ДАОО. – Ф.Р-1588. – Оп.4. – Спр.97. – Арк.25.

³⁰ Там само. – Ф.Р-1028. – Оп.1. – Спр.58. – Арк.407.

³¹ Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – P.119.

³² Transnistria Creștină. – 1942. – №1. – P.49.

Цей обряд спочатку відбувався за спрощеною формою, безпосередньо самим парафіяльним священиком, а з осені 1942 р. храми освячувалися, як правило, за типовим сценарієм, розробленим і направленим до протоієрейств та субпротоієрейств³³. Освячення святих місць проходило у більшості населених пунктів Транснїстрії – Балті, Голті, Слободзеї, Рибниці, Моловатій, Овідіополі, Очакові, Одесі, Тульчині та ін.

Відновлення храмів відчутно загостило дефіцит церковно-культового начиння. Тоді до церков і соборів почали повертатися десятки цінних старовинних ікон та інші церковні раритети з музейних фондів³⁴. Іноді віруючі зносили все, що було збережено, і майже повністю укомплектовували храми, забезпечували священика всім необхідним для відправлення релігійного обряду. Так, жителі с. Акмечетки Доманівського району для служби Божої в Івано-Богословській церкві за інвентарним описом³⁵, складеним протоієреєм І.Базилевським 1 квітня 1943 р., зібрали 18 великих і 6 малих старовинних ікон, Євангеліє, хрест, кадило, жертovníк, два комплекти риз, плащаницю, 2 хоругви, 5 аналоїв, 3 підсвічники, водосвятні та вази для освячення хлібів тощо. Однак такий випадок радше був винятком. Загалом предметів церковного вжитку бракувало. РПМТ намагалася вирішити і цю проблему. У 1942 р. в Одесі було відкрито свічну фабрику³⁶, а Товариство одеських художників налагодило масовий випуск хоругв, хрестів та ікон³⁷, у серпні 1943 р. в адміністративному центрі губернаторства було відкрито крамницю церковного начиння, де продавалися ікони відомих іконописців Максименка, Михеева, Гулинського та інших³⁸. У протоієрействі Голтського повіту потреби храмів і монастирів обслуговували 2 церковних ательє та 1 фабрика свічок³⁹. У Балтському повіті, на території чоловічого монастиря, також було відкрито свічкове підприємство й ательє з продажу культових речей⁴⁰.

Контрвекторне ставлення РПМТ до церковно-національного питання призводило до ігнорування інтересів українського етносу. Власне релігійна політика в Південній Бессарабії з її румунізаторськими методами й антиукраїнською спрямованістю чітко віддзеркалювалася на теренах Транснїстрії. Її реалізація відбувалася у напрямках, визначених екзархатом Румунської православної церкви, а саме – налагодження діяльності тимчасових місіонерських груп із Трансильванії, Буковини та Бессарабії, створення та укорінення постійних осередків із прибульців-місіонерів, а також навернення пастирів із місцевого кліру, які за радянської влади були відлучені від служіння.

У вересні – жовтні 1941 р. до Транснїстрії прибули 16 місіонерів із Румунії, у грудні – ще 55 із Кишинівської архієпископії⁴¹. Їм доручалося протягом

³³ ДАМО. – Ф.Р-1028. – Оп.1. – Спр.58. – Арк.261, 264–265, 271.

³⁴ Одесса. – 1942. – 8 мая.

³⁵ ДАМО. – Ф.Р-2704. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.19–22.

³⁶ Одесса. – 1942. – 24 марта.

³⁷ Там же. – 17 мая.

³⁸ Буг. – 1943. – 31 августа.

³⁹ ДАМО. – Ф.Р-2704. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.18–18 зв.

⁴⁰ Transnistria Creștină. – 1942. – №1. – Р.55.

⁴¹ Ibid. – Р.23.

місяця «поселити в душах віруючих радість від свята Різдва Христового». Місіонери відправляли релігійні служби, читали проповіді, проводили масові хрещення, вінчання, поховання, роздавали духовну літературу, натільні хрестики тощо. Кульмінаційним моментом у діяльності цих місіонерських груп було освячення храмів, що відкривалися. Так, наприкінці 1941 р. в межах губернаторства було освячено 32 старі церкви. Проте, ці місіонери орієнтувалися переважно на молдавське населення, яке самі румуни сприймали як етнічно споріднене, та мало опікувалися проблемами парафіян-українців. Із цієї причини в 1942 р. з'їзд благочинних Трансністрії вирішив залучити до місіонерської роботи «найбільш досвідчених представників духовництва зі Старого Королівства (власне Румунії – М.М.), із Бессарабії, які володіють російською мовою та знають місцеві звичаї»⁴². Невдовзі до губернаторства прибули 63 священники, 1 диякон і 2 кантори⁴³.

Виказували бажання приступити до пастирської діяльності і представники місцевого православного духовництва. Лише за період із квітня 1942 до березня 1943 рр. на ім'я протоієрея Голтського повіту подібних заяв було подано 24⁴⁴. Про активізацію релігійного життя в Трансністрії свідчило те, що у березні 1942 р. нараховувалося понад 150 бажаючих місцевих священослужителів, хоча документально змогли підтвердити своє право на духовну діяльність лише 19 священників, 3 диякони й 8 канторів⁴⁵. Прихильники дореволюційної тихонівської й «живої церкви», пройшовши через каяття та епитимію, переважно й потрапляли на службу до РПМТ. Місцеві священники перебували у гіршому становищі, аніж місіонери з Румунії. Останні користувалися певними пільгами й отримували зарплатню, більшу на 20–30 РККС⁴⁶. Левовій частці претендентів на поновлення в сані РПМТ відмовляла через похилий вік, відсутність духовної освіти, недовіру до священників, висвячених за більшовицького режиму тощо.

Неоднозначним було ставлення місії до панотців УАПЦ. Представники ієрархії митрополита В.Липківського підпадали під жорсткий тиск як із боку парафіяльних священників інших конфесій, так і з боку румунської церковної адміністрації. Зростання кількості парафій автокефалів обурювало прихильників румунізації, що проявлялося у дописах, скаргах та листах до повітових релігійних чиновників. Прикладом міжконфесійної боротьби є лист протоієрея Кіндрата Мощенка на ім'я благочинного Голтського повіту о. Іоанна від 11 липня 1942 р.⁴⁷, в якому висловлюється застереження стосовно організації священниками М.Климентієвим та П.Величком приходів УАПЦ у селах Секретарка, Ольвіополь та ін. Справи липківців направлялися на розгляд Священного Синоду. Такі факти не залишалися поза критикою української самостійницької преси, особливо часопису «Ідея і чин»⁴⁸.

⁴² Одесса. – 1942. – 12 мая.

⁴³ Transnistria Creștină. – 1942. – №1. – Р.25.

⁴⁴ ДАМО. – Ф.Р-2704. – Оп.1. – Спр.2, 4, 7.

⁴⁵ Transnistria Creștină. – 1942. – №1. – Р.25; Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – Р.115.

⁴⁶ Див.: ДАОО. – Ф.Р-2270 сч. – Оп.1 с. – Спр.4. – Арк.6.

⁴⁷ ДАМО. – Ф.Р-2178. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.16.

⁴⁸ Ідея і чин. – 1943. – №4. – С.27.

Українофобія румунських місіонерів особливо простежувалася на прикладах забезпеченості українських парафій духовництвом. Попри те, що у березні 1942 р. збільшилася кількість церковнослужителів на приходах до 285⁴⁹ (з яких 203 священники, 15 дияконів і 67 канторів), українські повіти залишалися без кліру. Взявши до уваги, що із 607 парафій лише у 62 мешкали румуни (молдавани), 98 були мішаними, а населення 477 парафій становили українці, росіяни та болгарі⁵⁰, спостерігаємо виразну священницьку диспропорцію не на користь слов'янського населення. Нехтування інтересами українців давалося взнаки у провінціях, де вони компактно проживали. Так, у січні 1942 р. на весь Голтський повіт було лише 8 священників⁵¹, Овідіопольський – 7, Очаківський – 6, Березівський – лише 4 панотця⁵². Украй складною була ситуація у Веселинівській волості Березівського повіту, де один священник обслуговував 50 сіл⁵³. Натомість, приходи з переважаючим молдавським населенням укомплектовувалися ієреями повністю. У Тираспольському, Дубоссарському, Рибницькому повітах було 103 клірика, – майже третина від усієї кількості священнослужителів губернаторства.

Неабияк непокоїло румунських ортодоксів зростання впливу «малих конфесій», безкомпромісної боротьби з якими вимагала політика релігійної уніфікації. Найбільш поширеними з них на території губернаторства були громади євангелістів, адвентистів сьомого дня, баптистів, штундистів, богомольців, драконівців, старообрядців-безпопівців, інокентіївців та ін. Зосереджуючись переважно в Ананіївському, Балтському, Голтському та Тульчинському повітах, вони були представлені незначною чисельністю, у межах 2%, від населення деяких волостей. Так, у 1942–1943 рр. у Любашівській та Кривоозерській волостях на 50 тис. українців, 3916 молдаван (румунів), 153 німця було зареєстровано 143 баптисти, 102 євангелісти й 3 штундисти⁵⁴; у Тульчинському повіті – євангельських християн було 255 осіб, адвентистів сьомого дня – 42, баптистів – 11, штундистів – 9⁵⁵. У селах Нова Гора (216 осіб) та Руська Чернашівка (300 осіб) жили старообрядці (безпопівці). У списках Маринівської примарії Доманівської волості на 15 липня 1943 р. фіксувалося 102 євангеліста⁵⁶.

Румунська адміністрація постійно наголошувала на необхідності боротьби із «сектантством», викоріненні й обмеженні його впливу в межах православних парафій⁵⁷. Серед ревних захисників ортодоксії у Тульчинському повіті був протоієрей Федір Кукульський, направлений туди у січні 1942 р. в числі 23 священників-місіонерів⁵⁸. У Балті осередком боротьби за «повернення

⁴⁹ Transnistria Creștină. – 1942. – №1. – Р.30, 48.

⁵⁰ Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – Р.117.

⁵¹ ДАМО. – Ф.Р-2704. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.32–33, 49, 51.

⁵² Transnistria Creștină. – 1942. – №1. – Р.48.

⁵³ Ibid. – Р.30.

⁵⁴ ДАМО. – Ф.Р-2704. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.1–17.

⁵⁵ Transnistria Creștină. – 1942. – №1. – Р.33.

⁵⁶ ДАМО. – Ф.Р-2704. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.13–18.

⁵⁷ Одесса. – 1942. – 24 марта.

⁵⁸ ДАМО. – Ф.Р-2178. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.36.

баптистів до лона православ'я» був монастир Святої Трійці, який уже за румунського володарювання відродив і очолив ігумен Зосима (Черкез). 30 грудня 1942 р. уряд ухвалив «драконівський» закон за №927 про ліквідацію всіх «релігійних сект» та заборонив утворення нових релігійних об'єднань⁵⁹. Уся власність та майно «сект» конфісковувались, а тим, хто їм сприяв, загрожувало від 1 до 3 років таборів⁶⁰. Попри такі жорсткі заходи повністю викоринити «сектантство» у повітовій глибинці не вдавалося. На початку 1944 р. в селах Голтського повіту все ще функціонували баптистські осередки: у Врадіївському районі – 15 осіб, Доманівському – 51 особа, Кривоозерському районі – 8⁶¹.

Не надто румунські епархіальні чиновники поважали й відзначення населенням релігійних свят за старим стилем. У губернаторстві проводилося повне ототожнення термінів відправлення культових свят відповідно до календаря Румунської православної церкви. Згідно з розпорядженням властей Трансїстрії №7219 від 23 грудня 1941 р., відзначення Різдва, Нового Року й Хрещення мало відбуватися за новим стилем⁶². У лютому 1943 р. митрополит Віссаріон направив у повіти листа, в якому вимагав, щоби всі священники служили лише за новим календарем⁶³. До тих, хто ухилився від дотримання канонічних правил, після свят передбачалося вжити суворих заходів впливу.

Уніфікації зазнали також і богослужбні книги (наприклад: «Закон Божий» (Одеса, 1942), «Молитвослов» (Одеса, 1943) та ін.)⁶⁴. Із цієї причини РПМТ усю увагу спрямовувала на організацію викладання релігії у школах, відповідне виховання підростаючого покоління тощо. У лютому 1942 р. було організовано школи для викладачів катехізису в Тирасполі, Голті та Овідіюполі. Їх програма передбачала «євангелізацію й навернення до християнства шкільної та позашкільної молоді»⁶⁵. Проте справі християнізації школи заважала стара метода заучування розділів богослужбних книг малозрозумілою церковнослов'янською мовою, а також спротив молодих атеїстично налаштованих учителів.

У 1942 р. в Одесі було відкрито духовну семінарію з безкоштовним навчанням і повним пансіоном⁶⁶, викладання в ній велося російською мовою – на відміну від Дубоссарської семінарії, де застосовувалася румунська. У Голті на початку 1943 р. відкрилися короткотермінові курси з підготовки священнослужителів, псаломщиків та катехізисів⁶⁷.

Брак молитовних книг, церковно-історичної та богословської літератури змусив РПМТ видрукувати: 25 тис. книжечок для молитов, 3 тис. примірників «Журнала для дітей», стільки ж «Журнала для юношества»,

⁵⁹ Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – P.183.

⁶⁰ Ibid. – P.122.

⁶¹ ДАОО. – Ф.Р-2270 сч. – Оп.1 с. – Спр.22. – Арк.1–1 зв., 2.

⁶² Transnistria Creștină. – 1942. – №1. – P.27.

⁶³ ДАМО. – Ф.Р-2704. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.49; Прибугские известия. – 1943. – 2 апреля.

⁶⁴ Закон Божий. – Одесса, 1942.

⁶⁵ Одесса. – 1942. – 24 марта.

⁶⁶ Молва. – 1942. – 14 января.

⁶⁷ ДАМО. – Ф.Р-2704. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.57.

№1 «Христос Воскресе» накладом 43 тис. примірників, №1–5 «Християнської життя» в кількості 86 тис. примірників, 20 чисел «Християнського вестника» загальним тиражем 630 тис. примірників тощо⁶⁸. Наприкінці грудня 1942 р. було підготовлено настінний «Церковний календарь Транснїстрії на 1943 год» обсягом майже 100 сторінок⁶⁹. Накладом 50 тис. примірників вийшов збірник «Земне життя Спасителя» та ін.⁷⁰ Видаючи духовну літературу, РПМТ намагалася дотримуватися старих канонічних норм слов'янських передруків. Так, «Молитвослов», що вийшов 1943 р. в Одесі, був відтворенням видання 1912 р. Друк у значних кількостях румуно- й російськомовної літератури свідчив, з одного боку, про потребу населення у християнській літературі, а, з іншого, про відверте нехтування Румунською православною місією в Транснїстрії національними інтересами українців, які становили переважну більшість населення губернаторства.

Відроджуючи церковне життя й укорінюючи свій авторитет, румуни використовували дієві методи впливу на побожну частину населення. Особлива роль відводилася організації допомоги кліру, сім'ям священослужителів, що постраждали від сталінських репресій. Злидні та випадки «голодної смерті»⁷¹ серед простих вірян змушували церковників офірувати. Напередодні Різдва 1942 р. в архіпастирському зверненні митрополит Віссаріон запропонував православним «відчутти радість християнську від передачі зекономлених грошей бідним людям»⁷². Центром благодійності був одеський кафедральний собор Св. Іллі, де наприкінці 1942 р. виник благодійний комітет, очолюваний настоятелем храму о. Іринеем. Протягом листопада – грудня до нього надійшло понад 1200 марок⁷³. Одеське релігійне товариство Кирила і Мефодія для бідних верств населення зібрало понад 1000 марок⁷⁴. У перший день Різдва Христового в 10 православних храмах Одеси передбачалося роздати 835 обідів⁷⁵. 25 грудня 1942 р. на стадіоні в Олександрівському парку кілька тисяч маленьких одеситів отримали подарунки. На цій акції був присутній митрополит Віссаріон. Після врочистого молебню близько тисячі дітей та їхніх батьків узяли участь у святковому обіді, що складався з трьох страв⁷⁶.

Убиваючи тисячі людей й грабуючи завойовані землі, румунська окупаційна адміністрація за підтримки церкви водночас намагалася проявити «християнську турботу» про підлегле транснїстрійське населення. Так, щоби надати поштовх епархіальному життю на теренах Березівського повіту організовувалися епархіальні консиліуми, а для допомоги нужденним виникли благодійні комітети⁷⁷. Майже в усіх селах Кривоозерського округу

⁶⁸ Див.: *Petcu A.N.* 1942–1943: *Activitatea Bisericii Ortodoxe Române...* – P.306; *Solovei R.* *Activitatea Guvernamentului Transnistriei...* – P.118.

⁶⁹ Молва. – 1942. – 23 декабря.

⁷⁰ Буг. – 1943. – 19 июля.

⁷¹ Див.: Молва. – 1942. – 1 декабря.

⁷² Там же. – 18 декабря.

⁷³ Там же. – 8 декабря.

⁷⁴ Одесса. – 1942. – 5 апреля.

⁷⁵ Молва. – 1942. – 24 декабря.

⁷⁶ Там же. – 29 декабря.

⁷⁷ *Transnistria Creștină.* – 1942. – №1. – P.52.

Голтського повіту в лютому 1943 р. РПМТ відкрила кухні й комітети допомоги убогим удовам священників. Крім того, безкоштовно було роздано понад 5000 іконок, хрестиків і брошур релігійного змісту⁷⁸. Румунська православна місія опікувалася й дитячими притулками, організованими на кошти вірян. За ініціативи о. Григорія (Гдешинського), відомого міського благодійника, на території церковної садиби храму Усіх Святих в Одесі було створено сирітський дім. Улітку 1943 р. директор театру Російської драми і комедії Вронський пожертвував для дітей притулку 300 марок⁷⁹. Цей заклад проіснував до осені 1944 р., коли Г.Гдешинського було заарештовано органами НКДБ по Одеській області за обвинуваченням у проведенні «антирадянської агітації в церкві»⁸⁰. Більше року існував дитячий притулок при Стурдзівській громаді, де під заступництвом православних комерсантів на добровільні пожертви жило 30 дітей.

Отже, релігійна політика на окупованих румунами українських землях у межиріччі Південного Бугу й Дністра мала специфічні риси, що вирізняють її з-поміж інших сторін підкупаційного життя. Румунські місіонери, монополізувавши духовне правління, контролювали релігійне життя в губернаторстві Трансністрія; виявляючи недовіру до місцевого кліру, призначали на церковно-адміністративні посади adeptів-чужинців; проявляючи відверту антиукраїнськість, примусово впроваджували румунську мову в богослужбову практику, поборюючи будь-які прояви етноцерковного плюралізму. Водночас християнізація по-румунськи сприяла загальній евангелізації населення, відбудові православних храмів, відкриттю духовних навчальних закладів, виданню християнської літератури.

⁷⁸ ДАМО. – Ф.Р-2704. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.69.

⁷⁹ Буг. – 1943. – 26 юня.

⁸⁰ Архів УСБУ в Одеській області. – Ф.П. – Спр.25641-п. – Арк.78.

The article reveals the essence of Romanian politics of rechristianization population of the occupied Ukrainian lands between the Dnister and Southern Buh (Governorate Transnistria) in the period 1941–1944.

